

URBÁN ALADÁR

**BATTHYÁNY LAJOS ÉS A VASI FÖLKELOSEREG
1848 SZEPTEMBER—OKTÓBERÉBEN**

A martonvásári táborban tartózkodó Batthyány miniszterelnök Lamberg tábornok és királyi biztos haláláról szeptember 28-án az esti órákban értesült. A Honvédelmi Bizottmány hívására visszaindult a fővárosba, így útközben kapta meg az újabb futár által hozott iratokat, amelyeket Lambergnél találtak. Ezekből megértette, hogy az uralkodó nem a teljhatalmú biztos, hanem csak a királyi helytartó kinevezését, valamint az országgyűlés feloszlatását kívánta ellenjegyeztetni. Ekkor visszafordult a táborba, hiszen a királyi kéziratok a képviselőház szeptember 27-i határozatát igazolták, amelyben Lamberg küldetését törvénytelennek bélyegezték és mind a katonai, mind a polgári szervezetek megtiltották, hogy tőle parancsokat fogadjanak el. Ilyen körülmények között Batthyány joggal tarthatott attól, hogy Pesten ő sem volna biztonságban, hiszen nyilvánvaló volt, hogy ő Lamberggel együtt akart működni és a vele való találkozás miatt utazott a táborba. Kísérletének csődje és Lamberg szörnyű halála teljesen megzavarhatták a hetek óta nagy idegfejlődésben élő grófot, aki úgy érezte, hogy a fegyveres összeütközés elkerülésének utolsó lehetősége is kihullott kezéből. Ez magyarázhatja csak elkeseredett lépését, hogy magát megalázva, szeptember 29-én Fehérvárott felkereste Jellasicsot és kérte: ne vonuljon Buda ellen és ne támadjon, hanem — ha élelmezési nehézségei vannak — csapataival más irányba haladva gondoskodjon azok ellátásáról. Mint ismeretes, az elbizakodott bán elutasította a kérelmet, Batthyány ekkor Veszprém irányában elhagyta Fehérvárt, hogy haladéktalanul Bécsbe menjen. Alig két mérföldre Fehérvártól, Csórnál megállították hintóját, hogy hírt halljanak az ismeretlen utazótól. Feltartóztatója, Szögyény László, a birtokára visszahúzódtott volt alkancellár, meglepetten látta, hogy az utas Batthyány. Még inkább meglepte Batthyány szívélyessége, amivel beszámolt a politikai helyzetről s arról, hogy immáron bizonyos az összeütközés Jellasics seregével. Ez pedig azzal fog jární, mondotta volna Batthyány, hogy „katonáink az első lövésre szét fognak futni, s futamodásukban senki fel nem tartóztatja őket”. Ismerve Batthyány erőfeszítéseit, ahogyan a honvédsereg első zászlóaljainak kiállítását intézte, majd — kormány nélkül — egyedül irányította a Jellasics ellen összevont sereg szervezését, nehéz elhinni a fenti nyilatkozatot. Szögyény emlékezeit azonban nincs okunk kétségbe vonni, mert Batthyány szavait csak saját maga számára jegyezte fel, s tette ezt azonnal, amint elváltak. Így tanúként fogadhatjuk el, aki segít megérteni, hogy mennyire megrázta a miniszterelnököt a bekövetkezett fordulat, amely betetőzte politikájának sikertelenségét.

Batthyány ekkor — ikervári birtokának érintésével — Bécsbe ment, ahol október 2-án beadta lemondását a királynak és még aznap értesítette Pázmándy

Dénest, a képviselőház elnökét, hogy lemondott képviselőségéről is. Pest-Budán október 4-én már elterjedt ennek híre, de a közvélemény semmi bizonyosat nem tudott. Gyanúsítgatások kaptak szárnyra személyét és szerepét illetően, amelyek csak lassan hallgattak el, amikor a hó közepén híre jött, hogy a volt miniszterelnök is fegyvert fogott a Jellasics seregéből Moson, Somogy és Vas megyéken keresztül hazatért horvát népfelkelők ellen. Ennek ismeretében a kutatás sem igen fordított figyelmet arra, hogy a Bécsben lévő Batthyány már lemondása után két nappal — Pulszky Ferenc útján — felvette a kapcsolatot a Honvédelmi Bizottmánnal. Így írt Nyáry Pálnak Pulszky október 4-én Bécsből: „Gróf Batthyány Lajos kötelességének tartja a honvédelmi választmányt a vasi fölkelésre figyelmeztetni...” Ez tűnhet egyszerű gesztusnak, a gondokban való osztozás hangsúlyozásának, bár talán elgondolkodtató, hogy miért a Vas megyei felkelésre kívánja a volt miniszterelnök a figyelmet felhívni. Október 5-én Batthyány elhagyta Bécsset és Sopronba ment, ahová 7-én követte őt az államtitkári állásából a király által felmentett Pulszky is. Mint szemtanú, ő számolt be elsőnek mind a Honvédelmi Bizottmánynak, mind a magyar sereg kormánybiztosának, Csányi Lászlónak arról, hogy mi történt október 6-án Bécsben. Mindkét levélben újabb adalékok találunk Batthyányra, annak immáron igen határozott tervéről számolva be. Mint a Honvédelmi bizottmánynak írta Pulszky: „Én gróf Batthyányval lemegyek Vasba, hogy onnét felhozzuk a Vidos seregét, nehogy Jellasich Sopronyba vonulhasson.”¹

Miért tartotta fontosnak Batthyány Vidos József vasi seregét? Csak azért, mert maga is Vas megyei birtokos volt? Vagy más okok állottak az október 4-i üzenet mögött? S mi történt végül Batthyányval, aki végül is megjelent Vidos táborában? Az alábbiak ezekre a kérdésekre kívánnak válaszolni, az ismert és kevésbé ismert fejleményeket Batthyány szerepe szempontjából vizsgálva.

1848 júniusában megkezdődtek az előkészületek, hogy a megyék és városok nemzetörségének egy részét a szerb felkelők ellen a déli táborokba, illetve az esetleges horvát támadás elhárítására a Dráva-vonalra szállítsák. A területileg szervezett zászlóaljak, vagy azok egy részének mobilizálása vagy a megyei, illetve városi hatóságok egyszerű döntése alapján történt, vagy pedig sorshúzás útján állították ki a helysége kivetett létszámot. A dunántúli megyék közül egyedül Vas megye kísérelte meg önkéntes alapon összeállítani a Dráva-vonalra szánt háromezer főnyi nemzetörséget. Mivel a toborzás eredményeként csak ezerhétszáz önkéntes jelentkezett, a megyebizottmány elrendelte, hogy a maradékot a helységek nemzetőri létszámának arányában kell kiállítani. Látva a nehézségeket, a megye egyben úgy döntött, hogy ezeket az alakulatokat nem négy hét múlva váltják le, mint tervezik azt általában a szomszédos megyék, hanem csak három hónap múlva. Vas megye ezzel a döntésével ekkor egyedül állott a hatóságok között.

A megyebizottmány június 19-i ülésén határozott a toborzás megkezdéséről, s annak irányítását, valamint a kiállítandó sereg főparancsnokságát Vidos József-re, a megye több ízben volt országgyűlési követére bízta. Vidos vállalta a feladatot és egyben bejelentette, hogy emiatt visszalép a Kemenesalján, a kiscelli kerületben, a képviselőjelöltségtől. (Így történt azután, hogy ott június 23-án Batthyány Lajost választották meg, jöllehet június 16-án a miniszterelnököt a sárvári kerület már megválasztotta.) Vidos, értesülve arról,

1 Batthyány Pestre hívására Lemberg halála után I. *Kossuth Lajos* Összes munkái (a továbbiakban — KLÓM) XIII. k. (S. a. r. *Barta István*) Bp., 1952. 45—47. o. Batthyány magatartására *Károlyi Árpád*: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Bp., 1932. I. k. 408—409. o. Batthyány és Szegényen találkozására I. *Szűgyény-Marich László* országbíró emlékiratai. Bp., 1903. 93—94. o. Pulszky id. leveleit közli KLÓM XIII. k. 87., 120—121. o.

hogy a megye a belügyminiszter útján kérte megbízásának kormányzintű jóváhagyását, június 23-án levélben fordult Batthyányhoz. Ebben ő is törvényes megerősítését kérte, azzal a feltétellel, hogy megbízását ideiglenesen vállalta el. Batthyány ezt a kitévelt örömmel fogadhatta, hiszen a levél egyértelműen ezredről beszél, legmagasabb rangú beosztottját alezredesnek javasolja, vagyis Vidost nemzetőri ezredesnek kellett volna kineveznie. Mivel ilyen még nem volt, s feltehetően a miniszterelnök nem is akart egyelőre ilyen rangot, az ideiglenesség lehetővé tette, hogy a rang szerinti kinevezést mellőzzék. Batthyány már június 26-án válaszolt Vidosnak, kijelentve, hogy alkalmasabb személyt nem is találhattak volna a vasi nemzetőrség főparancsnokának. Majd hozzátette: „Én tehát önt, az időre, hogy a Vas megyei nemzetőrség mobilizáltatik, parancsnokának kinevezem...” Mikor a megyebizottmány kérése a belügyminisztériumból megérkezett a Batthyány irányítása alatt álló Nemzetőrségi Haditanácshoz, az látszólag elutasítóan válaszolt. Július 13-án azt írta a megyének, hogy kérését nem tudják teljesíteni, „miután említett tisztelt egyénnek hatásköre miniszterelnöki rendelet nyomán más móddal lenne meghatározva”. A furcsa válasz Vidos ranggal nem jelölt főparancsnoki megbízásának szólt.

A Vas megyei nemzetőrség július 12-én indult őrhelyére, a somogyi Dráva-szakasz felső részének biztosítására. A megyében ekkor két kinevezett őrnagya volt. Egyikük, Ujváry István, a szombathelyi nemzetőrség parancsnoka, táborba szállt ugyan, de a többi zászlóalj élére Vidosnak kellett kineveznie parancsnokokat. Batthyány ez ellen tiltakozott, mivel a törvények értelmében az a nádor hatásköre volt, de felszólította a főparancsnokot, hogy tegyen javaslatot. Vidos július 24-én közölte Batthyányval, hogy ő nem óhajt nemzetőri törzstiszti rangot, és egyben megtette javaslatait. Előterjesztésére azután Batthyány augusztus elején Zichy Hermannt és Ivánkovits Jánost nevezte ki őrnagynak. A gyakorlatban — mint a vasi nemzetőrség leveleskönyvéből kitűnik — a táborban Zichyt, aki Vidos helyettese volt, alezredesnek címezték. A táborba szállt nemzetőrsegről a megye is mint ezredről beszélt, s a levelezés is az ezredkormány vagy -parancsnokság nevében történt. Így érthető, hogy időnként Vidost ezredesként, sőt vezérőrnagyként emlegették. Csányi László azonban mindig főparancsnoknak szólította, s Vidos is vagy mint a vasi ezred parancsnoka, vagy főparancsnoka írt alá. Helyzetét tekintve tehát ő a táborba szállt vasi nemzetőrseggnek egyszerre volt parancsnoka és polgári biztosa, miközben a megyei megbízott szerepét is betöltötte.

A Drávához rendelt nemzetőrség felett Csányi, a Dráva-vonal kormánybiztosa rendelkezett. A horvát betörés előestéjén, szeptember 10-én a zalai Drávapart két oldaláról (tehát a Muraközből is) hátrább rendelte a megyei nemzetőrseget. Majd 11-én, amikor Jellasics erői behatoltak a Muraközbe és nyilvánvalóvá vált, hogy a sorkatonaság nem fogja akadályozni a Dráván való átkelest sem, Csányi a vasi, a somogyi és a veszprémi nemzetőrseget is utasította, hogy hagyják el az őrvonalat. A vasi ezred szeptember 12-én a Hosszúfalu—Nagybajom—Marcali útvonalon indult meg, s 15-én kellett Somogyból átlépnie Zala megyébe. Szeptember 12. után néhány napig Vidos és Csányi között valószínűleg semmi kapcsolat nem volt. A főserег kormánybiztosa, aki a későbbi ellenállás ígérete mellett elfogadta Teleki Ádám vezérőrnagy visszavonulási tervét, döbbenet tapasztalta, hogy a főparancsnok Keszthely táján sem kíván megütközni, sőt hajlandó félrevonulni Jellasics útjából. Ezért el volt szánva, hogy a seregben lévő két zászlóalj honvéddel és a kétszáz főnyi fehérvári önkéntessel egyedül folytatja a visszavonulást Fehérvár felé — esetleg megszerezve a sorkatonaság kezén lévő tüzérséget is. Ebben a helyzetben Vidos

— értesülve a fejleményekről — az eredeti tervtől eltérve nem maradt Zálában, hanem gyorsított menetben igyekezett haza seregével, amelyet a Jánosháza—Sárvár útvonal mentén kívánt elhelyezni.

Ismeretes, hogy a magyar tábor serezei tisztjeinek magatartásában szeptember 15—16-án fordulat történt annak következtében, hogy gróf Bubna huszárörnagy tiszti küldöttség élén előbb Teleki vezérőrnagynál, majd a bánnál járt. Utóbbit 16-án felszólította, hogy mutassa fel a királyi parancsot, amelynek értelmében cselekszik. Mivel Jellasics ilyennel nem tudta támadását igazolni, a tisztek kijelentették, hogy akkor ellen fognak állni. Ez elhárította a drávai magyar sereg szakadását és Csányi a keszthelyi táborból azonnal utasította Somogy, Zala és Veszprém megyéket, hogy küldjék hozzá — illetve Sümegre és Tapolcára — nemzetőreiket. Mivel a vasi ezred szolgálati idejéből még közel egy hónap volt hátra, a kormánybiztos a „derék, begyakorlott” őrsereget azonnal Sümeg környékére rendelte. Vidos szeptember 19-én jelentette: a Jánosházán és Kiscellen állomásozó két zászlóalj két nap múlva, a Szombathelyen lévő négy nap múlva megindul Csányi táborába.²

Vas megye mintegy húszezer főnyi összeírt nemzetőrségéből ez a három, hatvan százaléka önkéntesekből álló zászlóalj tehát — kisebb fegyelmetlenségektől eltekintve — együtt maradt a Drávától való visszatérés után. Míg más megyék nemzetőrsége a hazatérés után általában széteszlott, Csányi számára a vasiak biztos támpontot jelentettek. A mobilizált nemzetőrség egyéb alakulataihoz mérten hosszú szolgálattal rendelkező és fegyelmettnek bizonyult vasi ezred természetesen más hadművelati elképzelésnek is alapjául szolgálhatott, s végül nem is csatlakozott Csányi seregéhez. Ez a váratlan fordulat a déli táborban tevékenykedő Mészáros Lázárt helyettesítő Szemere ideiglenes hadügyminiszteriségével függ össze. Szeptember elején Szemere mindent megtett, hogy a magyar seregből annyira hiányzó táborokari tisztek számát szaporítsa. Ekkor értesült arról, hogy Gyulai Gaál Miklós mérnökkari alezredes, aki a Zala megyei Szegváron tartózkodik, nyugdíjba készül. Ezért levélben szólította fel, hogy vállaljon szolgálatot a honvédseregben. Szeptember 20-án Szemere Szegvárról 16-i keltezéssel levelet kapott Gaál alezredestől, amit hátirattal azonnal Batthyányhoz továbbított, tájékoztatva az ügyvezető miniszterelnököt az előzményekről. Egyben javasolta, hogy az alezredes tervét el kell fogadni, de előbb a fővárosba kellene rendelni és beszélni vele.

Gaál Miklós katonaság tömörségű levelében közölte, hogy felajánlja szolgálatait. Egyben kifejtette, hogy mint hadmérnök-igazgató 1844—48 között megismerte a határőrvidéket: a földet s a népet, sőt magát Jellasicsot is. Szerinte a határőrök színe-java Itáliában van. A bán serege vagy öreg, vagy fiatal katonákból áll, akik fegyelmetlenek, rosszul felszereltek és gyengén kiképzettek, így azokkal a magyar nemzetőrség sikerrel mérkőzhet... Ennek tudatában azt javasolta, hogy a Drávától eltávolodó Jellasics hátában meg kell támadni magát Horvátországot! Szerinte a Dráva-menti, valamint Sopron, Vas, Mosony és Győr megyék nemzetőrségét össze kell vonni és Légradról, illetve Csáktornyáról kiindulva a két főútvonalon Zágráb ellen vonulni. A Jellasics seregéről már befutott jelentések megerősítették Gaál alezredes véleményét, ezért terve azonnali jóváhagyásra talált Batthyánynál és katonai tanácsadóinál. Ez az egyet-

2 A táborba szálló vasi nemzetőrség kiállítására l. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. 165. o. Vidos lemondása képviselőjelöltségéről: *Pesti Hírlap*, 1848 jún. 25. Vidos—Batthyány levélváltása a főparancsnoki megbízatásról: OL Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai (a továbbiakban — HND) 1848:561. Vas megye felterjesztése és Batthyány válasza: OL Országos Nemzetőrseregi Haditanács iratai (a továbbiakban — ONÖH) 1848:1407. A beosztott tisztek kinevezése körüli nehézségekre l. HNI 1848:676. továbbá a Vas megyei táborba szállt nemzetőrség leveleskönyvét (OL P 701. Vidos cs. levéltára, 10. csomó.), 14. sz. Vidos seregének hazatérésére, elhelyezkedésére, Csányi szept. 16-i rendeletére l. OL Csányi László iratai. Komáromban lefoglalt iratok, 33., 47., 53—54., 88., 258—259. sz.

értés annál könnyebben történhetett, mivel Batthyáynak szeptember 18-án a kormánybiztosokhoz intézett nyomtatott utasítása is javasolta: „A Dráva szomszédságában levő megyékben a nép nagy tömegekben összegyülekezve, rontson be Horvátországba.” Így a terv megvalósítására azonnal megtörténtek a megfelelő titkos intézkedések.

A Jellasics hátában tervezett hadműveletek magjául kínálkozott a Vas megyei együttmaradt három zászlóalj. Irányítójául pedig magától értetődően jelölték ki Vidos Józsefet, akinek eddigi megbízatását Batthyány éppen az előző napon szélesítette ki, reá bízva a megyei népfelkelés parancsnokságát is. Most szeptember 20-án a sürgősen kidolgozott haditervet — Gaál eredeti levelének kíséretében — megküldte a veszprémi táborban tartózkodó nádornak, hogy azt, aláírva, juttassa el Vidoshoz. A miniszterelnök a zavar elkerülése végett ebben a levelben azt is jelezte, hogy Győr megye mintegy ötezer főnyi, Péterdre és Pápára vonuló nemzetőrsége — amelyet eredetileg Veszprémbe szántak — „képezhetné az ezen tervben foglalt hadseregnek első alapzatát”. A feltételes szövegezés mögött Batthyány egyidejűleg Vidoshoz intézett rendeletének utasítása húzódik meg, amely — megállapíthatóan — a Győr, Veszprém, Moson, Sopron, Vas, Zala és Somogy megyei nemzetőrséget és népfelkelőket Vidos rendelkezésére bocsátja. Ezt az intézkedést a miniszterelnök annyira titokban kívánta tartani, hogy az elnöki iratok között nem maradt fenn a fogalmazványa, sőt az iktatókönyvben sem dátum, sem tartalmi kivonat nem jelzi, hogy a 784/E. számú rendelkezés mit tartalmazott. Csak ennyit jegyeztek be: „Vidos József parancsnok”.

A rendelet a veszprémi táboron át érkezett, némi késéssel. Ennek az lehet az oka, hogy szeptember 21-én az egyidejűleg érkezett haditervre a nádor jóváhagyását nem lehetett megszerezni, mivel István nádor ekkor volt távol, hogy a Kisfaludy-gőzös fedélzetén a bánnal találkozzék. Az iratok így csak szeptember 23-án délután kettőkor érkeztek az akkor a Zala megyei Mihályfán (Sümeg közelében) tartózkodó Vidoshoz. „A vasi öszves fölkelő sereg parancsnoka” azonnal válaszolt és közölte, hogy a veszprémi és somogyi nemzetőrséget Kiscell, Jánosháza és Körmend irányába rendelte. Jelentette azt is, hogy a vasi három zászlóaljjal is „a kitűzött irányba” vonul, s székhelyét ideiglenesen Szombathelyre teszi át. Kérte Batthyányt, hogy seregéről megfelelően gondoskodják és küldjön egy táborokari tisztet. Szeptember 25-én már Szombathelyről jelentette, hogy titkos futárokat küldött a környező megyékhez a fölkelő seregek kimozdítása érdekében, de egyelőre csak Sopron megyétől kapott választ. Közölte azt is, hogy a vasi nemzetőrök közelebb húzódnak Zala megyéhez: a Kiscellen állomásozó zászlóalj Peresztegre, a Jánosházán lévő Baltavárra, míg a Szombathelyre rendelt Pusztarádócra vonul. Batthyány ugyanezen a napon kelt levelében értesítette Vidost, hogy a kért táborokari tiszt, Bezerédy Lajos százados, azonnal Szombathelyre indul.

Vidos szeptember 26-án egészen optimista jelentést továbbított a miniszterelnökhöz. Eszerint a vasi zászlóaljak több irányból Körmend felé haladnak, s aznap vár több, mint négyezer embert Sopron megyéből Szombathely környékére. Másnap kétezer főt meghaladó létszámú zászlóalj érkezik Veszprémből Jánosházára, s egyidejűleg ezeröttszáz fő Győrből Kiscellre. Emellett még mind Sopron, mind Veszprém megyékből további alakulatokat vár. „Előre küldött emberei szerint Kanizsán és a Muraközben is nyolcszáz-nyolcszáz főnyi ellenség van, míg Zágráb helyőrsége egy zászlóalj rendes határról. Ugyanakkor felhívja a figyelmet a már az előző napon is jelzett tényre, hogy a stájer határszálen osztrák katonaság von kordont, amely négy osztály lovasságból, két zászlóalj gyalogságból és egy ütegből áll. E katonaság naponta őrzőjáratokat

küld magyar területre, s szemmel láthatóan „az e vidéken történendőkre vigyáz”. Mivel lehetséges velük az összeütközés, a jelentés változatlanul sürgeti a vezérkari tisztet és — most először — némi sorkatonaságot.

A szeptember 28-án Jánosházáról küldött tudósítás szerint a vasi és soproni zászlóaljok Zala felé közeledve a Körmend—Hidvég—Rum—Jánosháza vonalig jutottak. Az utóbbi helyen gyülekező veszprémieket pedig a Túrje—Szentgrót—Zalaegerszeg irányba fogja megindítani. Vidos előremozgása óvatos, részben azért, mert nem tudja, hogy a nádor lemondása után is érvényben van-e a mérész haditerv. Másrészt pedig egyre növekvő haderejének pénzügyi ellátása még mindig megoldatlan, s Zalában — melyet a horvátok részben felélték — seregében nyugtalanságotól fél, mivel „nagyon lehet tartani az éhező nép kitörésétől”. Bár a vezérkari tiszt még mindig nem érkezett meg táborába, a felkelt nép nyugtalanságától aggódva (a veszprémiek joggal sérelmezik, hogy őket ide hozták, miközben Jellasics otthonukat dülja) Vidos mégis a mihamarabbi támadást sürgeti: „azt hiszem a legcélszerűbb lenne a most tömegestől kikelt népet egyenesen ellenségünkre rohanni engedni, hogy nagyszerű tömegeivel morzsolná össze.”

A nádor lemondása nem változtatta meg ugyan Vidos megbízatását, de utolsó jelentései már nem érték el Batthyányt. Az egyre növekvő sereg erejét azonban nem lehetett kihasználhatlanul hagyni, s a feladat is ott volt előtte: a horvátok utánpótlási vonala fontos állomásának, Kanizsának elfoglalása. Szeptember 29-én Zala megye Gyika Jenő nemzetőri őrnagy útján tudatta Vidossal saját kormánybiztosuknak, Horváth Vilmosnak elfogását és egyben kérte segítségét a Kiskanizsa és Sormás között állomásozó horvát erők megsemmisítéséhez. Az időközben kiszabadult Horváth október 1-én már felterjesztette a Zalaegerszegre küldött Pusztelnik táborkari százados jelentését és tervét a Kanizsa és Csáktornya közötti mintegy kétezeröttszáz főnyi horvát haderő felszámolásáról. Október 2-án Kanizsa közelébe ért Vidos is a vasi és a soproni nemzetőrökkel. A somogyi és zalai egységekkel október 4-re tervezték a támadást, de a felbátorodott kanizsaiak már 3-án délután összetűztek a várost megszállva tartó Nugent alezredes erőivel, így Vidosnak is be kellett avatkoznia. A gyakorlatilag körülzárt horvátoknak sikerült a zalai nemzetőröket visszaszorítva Légrad irányába elvonulni és a Muraközbe menekülni. Üldözésük az új helyzetben, amikor Jellasics serege Győr irányába vonult el és Pozsonyt vagy Sopront fenyegette, nem látszott célszerűnek. Vidos, aki október 4-i jelentésében a Kanizsa elleni hadműveletről úgy jelentett, hogy arra „miniszterelnöki meghagyás következtében” került sor, a szeptember 20-i miniszterelnöki rendeletet és a nádori parancsot most már érvénytelennek tekintette és egyidejűleg lemondott a parancsnokságról. Mivel azonban seregének zömét a vasi és soproni zászlóaljok tették, nem a helyszínen várta felmentését, hanem legkésőbb október 6-án elhagyta Kanizsát és hazaindult. Sürgette ebben az is, hogy a három hónapra szegődött „vasi ezred” szolgálati idejének vége közeledett. Hazatérve, október 9-én ezek a zászlóaljok feloszlottak, így Vidos eredeti megbízatása megszűnt. Amíg azonban felmentése nem érkezett meg, változatlanul a Vas megyei felkelőssereg parancsnoka volt.³

³ Gaál Miklós levele: Komáromban lefoglalt iratok, 292. sz. (Az alezredes szept. 17-én csatlakozott a Keszthelyen állomásozó Csányihoz; l. *Waldapfel Ezter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. II. k. Bp., 1952. 101. o.) Vidos szept. 19-i újabb megbízatása: OL Miniszterelnök elnöki iratai (a továbbiakban — Meln) 1848:688. Batthyány szept. 20-i levele a nádorhoz: Meln 1848:700. Vidos szept. 23-i jelentése és Batthyány válasza: ONöHt 1848:4339. Vidos szept. 25-i jelentése: OL Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (a továbbiakban — OHB) 1848:1005.; a szept. 26-i jelentés: Hadügyminisztérium Biztossági Osztály iratai 1848—10—905. sz.; a szept. 28-i jelentés: Meln 1848:792. A Kanizsa elleni akció részleteire l. *Varga János*: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp., 1953. 205—213. o. Vidos okt. 4-i jelentése és lemondása: OHB 1848:911. A Bizottmány válasza: ugyanott; közli KLÖM XIII. k. 132. o. A „vasi ezred” feloszlására: OHB 1848:1600.

Október 4-én tehát, amikor Pulszky Batthyány kérésére figyelmeztette Nyáryt a vasi fölkelő seregre, az Vidos vezetésével Nagykanizsán volt. Batthyány — mint említettük — október 5-én érkezett Bécsből Sopronba. Pulszky Teréz és férje egyaránt úgy emlékeznek, hogy Batthyány ekkor csak el akart búcsúzni családjától, mert Párizsba készült, hogy tájékoztassa Európát a magyar helyzetről, mivel azt a külföldi lapok helytelenül ismertetik. Eötvös József azonban, aki ezekben a napokban gyakran együtt volt a lemondott miniszterelnökkel, elmondja, hogy Batthyány már október 2-án Bécsbe hívta feleségét, mert családjával együtt Svájcba akart menni. Mivel múltak a napok és Batthyányné nem érkezett meg, a gróf ekkor, október 5-én este, elutazott Sopronba. Pontosabban: Sopronon át Ikervárra ment családjához. A Batthyány perében kihallgatott személyek ugyanis vagy azt vallották, hogy október 6-án reggel találkoztak az éjszakai utazástól fáradt Batthyányval, vagy azt, hogy október 7-én látogatták őt meg a soproni fogadóban. Batthyány tehát 6-án tovább ment a kocsival néhány óra távolságban lévő birtokára és még aznap este családjával együtt visszatért Sopronba. Ezt Niczky Sándor kormánybiztos október 6-án este nyolckor írott jelentése bizonyítja. „Gróf Batthyány Lajos — jelentette Niczky a Honvédelmi Bizottmánynak — ma hozta ide családját, s holnap induland le a Dráva partján harczoló Vidos József ur táborába.” Mivel a jelentés említi azt, hogy a soproni nemzetőrség miként tüntette ki magát a Nugent erői elleni támadás során, ebből világos, hogy Batthyány ekkor nemcsak Vidos tartózkodási helyéről, hanem a kanizsai eseményekről is tájékozott volt.

Pulszky Teréz szerint ők október 7-én délután értek Sopronba és ott találták Batthyányt családjával együtt. Pulszky ekkor értesült Batthyány tervéről és jelentette a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy lemennek Vasba, hogy Vidos seregét felhozzák Jellasics ellen. Pulszky egyidejűleg tudósította a magyar főhadiszálláson Győrben tartózkodó Csányit is a bécsi hírekről, s arról, hogy Batthyányval Vidos táborába mennek. Aznap este Pulszky még egy levélben tájékoztatta Csányit a Bécsből érkezett újabb hírekről: arról, hogy a felkelők elfoglalták a fegyvertárat, az udvar elmenekült, a fővárosban igen ellenséges a hangulat Jellasiccsal szemben. Ennek ellenére várható, hogy a bán most Bécs alá vonul. A levélből kitetszik, hogy Batthyány és Pulszky megbeszélték az új helyzetet. A tudósítás ugyanis így folytatódik: ha Jellasics azért, hogy „futását maskírozza”, Bécsbe megy, „a bécsi népnek avval tartozunk”, hogy a horvátokat nyomon kövessük. Majd hozzáteszi: „Ez Batthyány Lajosnak is vélekedése.” A levél befejezése visszatér a Batthyányval tervezett vállalkozásra. „Én Batthyány Lajossal — írja — ma éjjel Vidos táborába megyek s avval vagy Horvátországba törünk be, vagy egész erővel felfele nyomulunk felétek.” Ez az alternatív terv azt mutatja, hogy Batthyány — aki tudja, hogy Vidos seregében három Sopron megyei zászlóalj is van, valamint azt is, hogy a vasiakkal együtt átestek a tűzkeresztségen — lehetségesnek tartja még, hogy az eredeti terv szerint betérjenek horvát területre.

Pulszky emlékezései szerint Batthyány Ikervárra készült, hogy magát felfegyverezze, mert a politikai térről lelépve „mint honvéd” kívánt szolgálni. Őt pedig felszólította, hogy kísérje el. Így találkoztak Lövőn Vidossal „aranygalléros nemzetőri egyenruhában”, akinek serege, „a vasmegyei nemzetőrök épen most széledtek el nagy bosszuságára”. Pulszky tehát már nem emlékezett, hogy Vidos táborra volt útjuk célja. (Pulszky Teréz, aki feltehetően naplója alapján írta meg az 1850-ben már megjelent emlékezéseit, csak azt említi, hogy Batthyány fel akarta magát szerelni, hogy mint önkéntes „a legközelebbi magyar egységhez” csatlakozzon. Így találkoztak össze Vidossal — írja —, s ezt használhatta fel férje is, amikor emlékeit felfrissítette.) Pulszky szerint — azzal az ígérettel,

hogy másnap visszatérnek — folytatták útjukat és Ikervárott éjszakáztak. Itt Batthyány felfegyverkezett, s őt is megajándékozta egy pár jó pisztollyal. „Másnap reggel ismét felkerestük Vidost, Batthyány velem maradt, én Győr felé Pestre siettem” — fejezi be az eset leírását Pulszky. Igen valószínű, hogy Batthyány azért vitte magával Pulszkyt, hogy amint eldől, merre fordulnak Vidos seregével, ő utazzon fel — a főtábor érintésével — jelentést tenni a Honvédelmi Bizottmánynak. Batthyányék október 7-én éjjel valóban elhagyták Sopront, ezt megerősíti Niczky másnap délután Csányihoz intézett jelentése. Vidossal a hajnali órákban találkozhattak Sopronlővőnél — ha Pulszky jól emlékezett a helyre — és továbbmenve, 8-a éjszakáját Ikervárott töltötték. Így a Vidoshoz való visszatérés október 9-én történt, s Pulszky ezt követően rövidesen indulhatott Pestre. A hír, amit vitt, nyilván megelőzte: Jellasics haderejének egy része Todorovics vezérőrnagy parancsnoksága alatt Mosonból délnek fordult, hogy hazatérjen.⁴

Ismeretes, hogy Jellasics a pákozdi csata másnapján háromnapos fegyverszünetet kötött. Amint megbízottai aláírták a megállapodást, azonnal megkezdődtek seregében az előkészületek, hogy másnap elvonulnak a Mór—Győr útvonalon. Ez azt jelentette, hogy sorsára hagyták Roth hadtestét, amely nem csatlakozott időben a horvát főszereghez. Jellasics főhadiszállása október 3-án, néhány órával a fegyverszünet lejártá előtt, már Győrben volt. Bár a horvát sereget nem üldözték, a három nap meneteljesítménye meneküléssel ér fel. Győrtől azonban lelassult Jellasics haderejének mozgása. Ennek elsősorban nem a fáradtság volt az oka, hanem a bán reménykedése, hogy Bécsből vagy Pozsonyból erősítéseket kap. Amellett Jellasics ekkor még nem adta fel a reményt, hogy esetleg Komárom vára megnyitja előtte kapuit. Mivel a magyar sereg nem jelentett egyelőre komoly veszélyt, a horvátok október 5—8. között Moson és Magyaróvár között táboroztak, a magyar előőrsök pedig Öttevény előtt álltak.

Történetírásunk nem vizsgálta Jellasics e várakozásának részleteit, aki Lamberg haláláról értesülve joggal várhatta, hogy ezt követően Latour osztrák hadügyminiszter nyíltan is támogatni fogja. A kutatás azt azonban tisztázta, hogy Latour már október 2-án körrendeletben intézkedett a Magyarország elleni katonai rendszabályokról, mindennekelőtt Jellasics seregének erősítéséről. A Puchnernak szóló rendelet a magyar hatóságok kezébe jutott. Ebben Lamberg haláláról beszámolva Latour így írt: „Most hát nincs egyéb hátra, mint a monarchia épségének fenntartása végett a törvényes állapotot fegyveres kézzel és oly gyorsan mint lehet, visszaállítani.” Ez a rendelkezés tehát egy nappal megelőzte az október 3-i császári manifesztumot, amely Jellasicsot Magyarország polgári és katonai kormányzójává nevezte ki és az országgyűlést feloszlatta. Latour rendelkezéséről és új megbízatásáról Jellasics október 5-én Magyaróváron értesült. Ezen a napon csatlakozott seregéhez Mosonnál a Kress könnyűlovas ezred három osztálya (hat század). Másnap megérkezett Bécsből az első erősítés: egy hatfontos üteg, továbbá egy rakétaegység, öt század vértess lovaság és három század gyalogság. A bánnak tudomása volt arról, hogy Pozsonyon keresztül további erősítéssel számolhat, mindennekelőtt lovassággal. Csodálkozha-

⁴ Batthyány párizsi utazásának tervét l. *Pulszky, Theresa: Memoirs of a Hungarian Lady*. Philadelphia, 1850. 179. o., *Pulszky Ferenc: Életem és korom*. Bp., 1880. II. k. 172—173. o. Eötvös levele Batthyány bécsi magatartásáról: *Károlyi: i. m. II. k. 140—144. o.* A soproni tanúk Batthyány ottani tartózkodásáról: *Károlyi: i. m. I. k. 463—465. o.* Niczky Sándor okt. 6-i jelentése: OHB 1848:984. Pulszkyék találkozása Batthyányval: *Pulszky, Theresa: i. m. 183—184. o.*; *Pulszky i. m. II. k. 186—187. o.*; Pulszky id. levelei: KLÓM XIII. k. 120—121. o. Pulszky időben érkezett ahhoz Pestre, hogy a Honvédelmi Bizottmány Batthyány tervei miatt hozzá és Vidoshoz intézett okt. 9-i rendeletét még ott érje. Ezt mutatja, hogy mindkét levél feltört pecsétű eredetije a fogalmazványok mellett található; l. OHB 1848:916,¹⁶ 9. Közli KLÓM XIII. k. 136—137. o.

tunk-e azon, hogy nem Bécs irányába készült, hanem visszafordulni Pest-Budára, mint az ország polgári és katonai kormányzója? Ez a szándék magyarázza, hogy teljhatalmának területileg véges határain belül október 6-án jelképes lépést tett: összehívta Moson megye gyűlését, ahol hivatalától megfosztottnak nyilvánította a megye tisztikarát és kijelentette, hogy a jövőben az országban csak Kreisamtok lesznek. Október 7-én kora reggel futár érkezett Bécsből és hozta Latour halálának hírért. A bécsi fordulatról újabb forrásokból meggyőződve, Jellasics még október 7-én este döntött: másnap reggel megindul és seregével Bécs alá vonul . . .

Ez a döntés egyben halaszthatatlanná tette a bán egy korábbi elhatározását, hogy hazaküldi a fegyelmezetlen, rosszul felszerelt és inkább a rablásban jeleskedő népfelkelőit. Ezek inkább tehertételt jelentettek, velük átkelni Ausztriába nem volt tanácsos. Amellett a megérkezett erősítések egyébként is feleslegessé tették ezeket az embereket. A hazatérő sereg menetirányát úgy határozták meg, hogy eltávolodva a horvát főerőktől, a lehetséges legrövidebb úton ugyancsak elhagyja Magyarországot. Így indult meg a horvát források szerint kb. tizenötezer ember Todorovics vezérőrnagy parancsnokságával október 8-án a reggeli órákban, hogy a Magyaróvár—Szentpéter—Pomogy—Kőszeg útvonalon majd Stájerországon keresztül hazatérjen.

Jellasics hadmozdulatai nem maradtak titokban, mivel a mellékutakat ismerő megyei és városi megbízott hírvivők mozgását nem volt képes ellenőrizni. A Pesti Hírlap egyik tudósításából tudjuk, Pozsonyban már 9-én reggel értesültek arról, hogy a horvát sereget kettéosztották. A hírt nyilván még ezen a napon az ugyancsak fenyegetett Sopron is megtudta. A megye keleti felében, Bősárkánynál ekkor már ott állomásozott az újonnan kinevezett Tar János népfelkelési kormánybiztos mintegy hatezer főnyi nemzetőri és népfelkelő serege. A térségben rövidesen megjelent a Móga tábornok által küldött Karger őrnagy három huszárszázaddal, egy zászlóalj sorgyalogsággal, négy löveggel, valamint Zichy Ottó és Zichy Manó nemzetőri őrnagyok több ezer főnyi nemzetőrsége. Móga egy október 10-én Vidoshoz küldött levelében azt írta, hogy ez az erő két „repülő csapatot” (fliegende Korps) formál, s hétezerhétszáz gyalogosból és kétszáznegyven huszárból áll. Az értesítés nem részletezi a kiküldött csapatok menetirányát, csak azt közli még, hogy parancsuk szerint Mosonszentpéter helység után hátulról és oldalról támadják az ellenséget és követik azt. Móga levele viszonylag későn kelt (ekkor a magyar főszereg már Miklósfalván állomásozott), amiben talán annak is szerepe volt, hogy pontos információt akart adni Todorovics hadoszlopának vonulási irányáról, amely a jelentés szerint a Magyaróvár—Mosonszentpéter—Pomogy—Fertőszentmiklós útvonalon haladt.

Elég egy pillantást vetni a korabeli térképre, hogy megállapítsuk: Todorovics serege a Fertő-tó és a Hanság mocsara közötti egyetlen járható úton indult meg. Így világos volt, hogy csak Pomognál (Pamhagen) hagyhatja el Moson megyét, mert más választása nem volt. Ugyanakkor a Hanság korlátozta az üldözés lehetőségét is, mivel oldalról nem akármerről lehetett megközelíteni, közvetlen nyomon követésére indulni pedig csak Moson (ami ekkor még nem épült egybe Magyaróvárral) birtokában lett volna lehetséges. Megállapíthatóan Móga nem hamarkodta el a döntést és az Öttevényből Moson felé haladó seregéből csak 9-én este különítette ki Todorovics üldözőit. Mind a két „repülőcsapat” útját nem sikerült rekonstruálni, de az világos, hogy a sorkatonaság, a huszárok és a négy löveg, valamint a Zichy Manó őrnagy parancsnoksága alatt álló 2. dunántúli önkéntes nemzetőri zászlóalj október 9-én az éjjeli órákban indult meg Barátföldéről, hogy a Lébény—Sövényháza—Bősárkány kerülő

Todorovics hadtestének útja 1848. október 8-12.

megtétele után másnap Mosonszentpéternél és Pusztasomorjánál érje el az utát, amelyen Todorovics hada délnek haladt. Követve azok nyomát, Pomogynál ők is átkeltek a Hanság mocsarát járhatóvá tevő töltésen, amelynek hídját egy Sopron megyei szolgabíró a horvátok előtt el akarta ronatani, de a megrettent helyi lakosság azt megakadályozta. Eszterházára érve a gyalogságot kocsikra ültetve haladtak tovább aznap Fertőszentmiklósig, másnap, október 11-én Sopronlővőig és Völcsejig. Mindkét falut elpusztítva találták.

Todorovics hadoszlopa ellenállás nélkül haladt át a Hanság egyetlen járható útján és október 9-én a délutáni órákban Eszterházán keresztül Szentmiklósig haladt, ahol a falun kívül tábort ütött. Másnap reggel megindult az erdőn átvezető úton Lövő és Völcsej felé. A Lövőhöz közeledő horvátokat ekkor a dél-előtti órákban megtámadta a Sopronból küldött, Nagycenk—Kövesd irányából érkező fél század sorkatonaság, mintegy ezerkétszáz főnyi nemzetőrség és a hozzájuk csatlakozó népfelkelők. A hősiesség azonban visszavonulással végződött, mert a horvátok felvették a harcot és ágyúikat is használták. Ugyanez lett a sorsa Tar János Kapuvár felől délután megérkező seregének, amelynek népfelkelői szintén nem állták az ágyútűzet. Az október 10-i kudarc oka látszólag a két Sopron megyei sereg akciójának össze nem hangolt voltában keresendő. Valójában azonban a rendelkezésre álló erők voltak elégtelenek és hiányzott a szakszerű vezetés is. A vakmerő támadás értékét nem csökkenti, ha hozzátesszük: az érintett hatóságok — és maguk a támadók — nem voltak tisztában Todorovics erejével. Mőga említett október 10-i levelében öt-hatezer „vagy több” emberről írt, de nem említette — nyilván nem tudott róla — a tüzérséget. A horvátok jól használták háromfontos ütegüket és ellenállásuk sikerét az is fokozta, hogy Jellasics — tudunkkal két zászlóalj — fegyelmezett határőrséget is csatolt a hazavonuló felkelősereghez, hogy azok mind a fegyelem fenntartásában, mind a csatározásokban Todorovics segítségére legyenek. A létszámfölény és a tüzérség másnap is sikert biztosított a horvátoknak, amikor a kirabolt és felégetett Lövőt és Völcsejt maguk mögött hagyva Horpács—Zsira—Salamonfalva irányába haladtak tovább. Itt érte őket utól október 11-én a késő délelőtti órákban a főtáborból elindított és aznap Völcsejig szállított „repülő csapat” Karger és Zichy Manó őrnagyok parancsnoksága alatt. Ez a mintegy háromezer főnyi és ágyúkkal is felszerelt sereg is csak időlegesen tudta október 11-én a déli órákban a horvátokat a peresznyei erdőbe szorítani, mert azok felfejlődve és tüzérségüket sikerrel használva visszafoglalták Salamonfát és a magyar erőket arra kényszerítették, hogy Horpácsig és Völcsejig vonuljanak vissza. Nem segített az sem — ha jól értjük a tudósításokat —, hogy időközben megérkezett a másik „repülő csapat” is Zichy Ottó vezetésével, mert annak fegyelme felbomlott és valójában bele sem avatkozott a küzdelembe.⁵

⁵ Jellasics magatartására megbízható adatokkal szolgál *Hauptmann, Ferdinand: Jelačić's Kriegszuge nach Ungarn 1848. I—II. k. Graz, 1975*; Latour okt. 2-i rendeleteire I. II. k. 155—156. o.; a Jellasicsnak Bécsből küldött erősítésekre uo. II. k. 45., 234. o. Todorovics haderejére és útvonalára uo. 236., 286—287. o. A Puchnernek küldött rendelet szövegét közli *Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi hárcának történetéhez. 1848—1849. Pest, 1869. II. k. 111—112. o.* A magyar táborból kiindított erőknek adott parancsra I. Mőga okt. 10-i levelét Vidoshoz: Vidos es. levéltára, 10. csomó. A Todorovics elleni hadműveletek összegezésénél elsősorban az OHB 1848:1614. jelentésére és a *Kossuth Hírlapja* okt. 26-i számában Jenőfy Sándor hadnagy tudósítására támaszkodtam. A részletekre I. *Várga. I. m. 229—240. o.*

Történetünk itt ér ismét Batthyány Lajos közelébe, aki Jellasics ellen készült és a Todorovics elleni népfelkelés soraiban találta magát — saját megyéje védelmében. Láttuk, október 9-én már felfegyverezve jelent meg Vidos táborában, akinek „ezrede” ezen a napon oszlott fel és belőle csak az önkéntesek maradtak. Vidos megbízatása azonban ezzel nem szűnt meg, hiszen érvényben volt még Batthyány szeptember 19-i rendelkezése, amely reá bízta a megyei népfelkelés vezetését. Ez pedig változatlanul aktuális feladat volt, mert Vas megye október 2-án — egy napon a Honvédelmi Bizottmány ekkor kelt rendelkezésével — intézkedett az új népfelkelés szervezéséről. Todorovics hadoszlopának közeledése pedig határozott célt is adott a mozgósításnak, mivel az a megyét is fenyegette. (Október 10-ig fennállott annak a lehetősége, hogy a horvátok esetleg Sopron felé fordulnak. Jellasics ugyanis még október 6-án félrevezető szándékkal olyan parancsot küldött Sopron városának, hogy október 8-tól négy napon át gondoskodjanak seregéről.) Batthyány tehát ilyen körülmények között szállt táborba, híres „hegyfalvi levele” szerint „felszerelvén magamat s fegyvereimből ellátva tiszteim s volt jobbagyaim közül is többeket”.

Vidos tábora természetesen nem Lövön volt, ahol vele Batthyány és Pulszky találkozott. Mikor Batthyáynak pörében szemére vetették, hogy a császári seregek ellen harcolt és vizsgálta az eset körülményeit, akkor azt vallotta, hogy Vidoshoz Kiscellben csatlakozott. (Pulszky nyilván itt vált el tőle, s mert Vidost itt tudták, azért küldte Móga is október 10-i levelét Kiscellbe.) A gyülekezés Hegyfalun volt, ebben a Kiscelltől légvonalban mintegy huszonöt kilométerre lévő helységben. A választás azért eshetett Hegyfalura, mert egyrészt a megye szélén helyezkedett el, másrészt gyakorlatilag itt keresztezte egymást a Győr-ből Szombathelyre és a Sopronból Veszprémbe haladó országút. A tábort október 8-án állították fel; így tudjuk az ottani birtokos Bezerédj Antalnak — a tolnai Bezerédj István rokonának — naplója alapján publikált emlékezéseiből. Ide érkezett meg október 9-én, de legkésőbb 10-én Batthyány, Vidosnak és embereinek, valamint saját gazdatisztjeinek és Ikervár népfelkelőinek kíséretében. A korabeli sajtójelentésekkel és a későbbi osztrák vádakkal ellentétben a volt miniszterelnök nem parancsnokként jelent meg Hegyfaluban. Mint Bezerédj Antal írja. „Hegyfalui táborban mint köznemzetőrrel ebédeltem együtt gróf Bathyány (!) Lajos miniszterelnökünkkel őrnagyunk gyöpasztalánál...”

Batthyáynak ez a szolgálata azonban nem sokáig tartott. Október 11-én a déli órákban a Karger és Zichy Manó őrnagyok egységei a meglepett ellenséget már-már menekülésre készítették, amikor az — felfedezve a támadók kis számát — a peresznyei erdőszélen elfogadta a csatát. Ellenállva ágyúit is használni kezdte, s azok hangja elhallatszott Hegyfaluiig. Vidos riadóztatta táborát, s előre küldte a seregében lévő Miklós-huszárok két századát. Ekkor, tehát a Hegyfaluból kiindulás pillanatában, Batthyányt baleset érte. Az esetet elsőként még 11-én este a Szombathelyen tartózkodó Széll József és Reisig Lajos kormánybiztosok jelentették a Honvédelmi Bizottmánynak. Beszámolva arról, hogy a rendelkezésükre álló nemzetőrséget és felkelőket miként helyezték el Szombathely és Kőszeg között, szóltak Vidos seregéről is: „Ezen kívül van megyénkben még egy tábor, mellyet Vidos József vezérel. E táborban Batthyány Lajos gróf nagy erélyességgel működék, nagy elszántsággal lelkesíté a sereget, ki azonban mai napon szerencsétlenül járt, mert midőn nemzetőreinket Hegyfaluból az ellenség ellen vezette, és földabroszát zsebéből kihúzta, lova megijedt, s vele együtt elesvén, keze kitörött.” A jelentés két ponton is magyarázatra szorul. Az első Batthyány parancsnoki szerepe, ami később erősen foglalkoztatta a hadbíró. Ez valószínűleg a kormánybiztosok kiegészítése, talán tekintély-

tiszteletből, talán azért, hogy ellensúlyozzák azt a Batthyányval szemben ellenséges hangulatot, amelyet a fővárosi radikális sajtó keltett. A másik a sérülés leírása. A gróf ugyanis nem eltörte, csak kifecamította a karját. Az információ forrása a Hegyfaluból aznap este már Szombathelyre érkezett Reisig Lajos, aki a „keze kitörött” megjelölést természetesen a ficamra értette. A kitétel azonban a kortársak számára is félreérthető volt. Bizonyítja ezt a Nemzeti című lap október 15-i tudósítása, amely az előbbi jelentés alapján arról írt, hogy Batthyány lováról leesett és „karja ketté tört”.

Batthyány balesetéről félre nem érthető módon október 13-án Niczky kormánybiztos jelentett Sopronból. Levelének utóirata szerint a gróf „a táborban lováról ledőlven, kezét kifecamította”. Október 16-án kelt jelentésének utóiratában Vidos megemlíti, hogy Batthyány és Festetich Tasziló mint karsegédék „hatásosan” működnek mellette, az első — folytatja — „lovávali elbukás következtében jelenleg ágyban fekszik”. Bezerédj Antal, a szemtanú leírja, hogy amikor október 11-én Vidos vezérlete alatt megindultak a horvátok ellen, látta „Batthyány gróf leesését hegyfalui kőhídnál gesztenyeszínű szilaj nagy angol lováról, s ennek messze futkozását, magát pedig ficamodott kezével halványan hegyfalui kastélyba vezetetni”. Az itteni Horváth József birtokos kastélyáról van szó, ahol Batthyány érkezésekor megszállt. Batthyány kihallgatásakor azt mondotta, hogy innen a kastélyból az ugyancsak lovon lévő Vidos kíséretében indult arra a helyre, ahonnan az elvonuló nemzetőrséget látni lehet, s ekkor — alig téve meg ötszáz lépést — történt a baleset. Orvosa és házigazdája az osztrák hatóságoknak azt vallotta, hogy a gróf mindössze fél óráig volt a táborban. Ez utóbbi természetesen igaz, ha a kastélyból való kilovaglástól számítjuk, de semmiképpen nem felel meg a valóságnak Batthyány szolgálatát illetően, mint azt a tanúk sugalmazni szerették volna. Nem kétséges az sem, hogy a hadbíróság veszedelmes vádjaival szemben védekezésre kényszerülő gróf igyekezett elködösíteni a történeteket. Nyilván nem az volt a lóra szállt gróf célja, hogy távolról szemlélje az elvonulókat, hanem az, hogy velük menjen. Az sem kizárt, hogy Batthyány — maga is volt huszártiszt — a felderítésre küldött huszárokhoz akart csatlakozni, vagy legalábbis azok vágtaja vadította meg szilaj telivér lovát. Bármi is volt a ló megvadulásának oka, hihető az aznap esti jelentésből Reisig beszámolója, miszerint amikor a gróf a térképért zsebébe nyúlt — vagyis a kantárt eleresztette —, akkor történt a baleset.

A történetek következtében Batthyány tehát nem vonult a délutáni órákban Todorovics ellen, nem éjszakázott Vidos embereivel Csepreg vidékén, hogy elállják a Szombathely felé vezető utat. Nem jelent meg másnap, október 12-én kora reggel az ingerült vasi nemzetőrökkel és népfelkelőkkel Kőszegen, ahol csak hült helyét találták az éj folyamán Léka és az osztrák határ irányába elmenekült horvátoknak. Kőszeg elöljárósága ugyanis 11-én reggel arról értesült Niczky Sándor kormánybiztostól, hogy az előző napi, Lovónél történt sikertelen támadás után Niczky „konvenciót” kötött Todorovicsal, hogy utóbbi — ha hagyják békén elvonulni — Kőszeg irányában kivezeti az országból seregét. Az ellenállásért nem túlságosan lelkesedő tanács és nemzetőrség ennek értelmében tárgyalt aznap délben a horvát seregből érkezett őrnaggyal, aki ellátás fejében vállalta, hogy a lakosokat és a várost megkímélve vonulnak tovább. Kőszeg kétségtelenül gyáván viselkedett, de a körülmények meglehetősen nehezek voltak Todorovics megtévesztő szándékkal húszezer főre kért ellátást, tehát hihették, hogy ezzel az erővel zúdul a városra, ha az megkísérli az ellenállást. Az előző napi kudarccal végződött támadások sem látszottak biztatónak, hogy Todorovicsot sikerül Roth hadtestének sorsára juttatni (mint azt Móga többször említett Vidoshoz intézett levele is kívánatosnak tartotta). Ehhez nem volt

kellő összhang a főszereg kikülönített „repülő csapata” és a helyi erők között. Todorovics menekülését nem a mintegy hétezer lakosú Kőszeg nemzetőreinek és népfelkelőinek kellett volna egyedül feltartóztatniuk, hanem ahhoz segítséget kellett volna kapniuk a megyétől, mindenekelőtt Vidostól. A jelek szerint azonban Vidos — maga is bizonytalan lévén a horvát hadoszlop erejében — Szombathely védelmét tartotta fontosnak és nem bánta, ha Todorovics mihamarabb elhagyja a megyét és az országot. Amellett, ha elvágja a horvátok útját Kőszeg felé, akkor maga kényszeríti őket arra, hogy tovább haladjanak délnek, egyre mélyebben Vas megye területén. Ez az oka annak, hogy Vidos megállt Csepregnél és a Szombathely irányából előre mozgó erők sem igyekeztek Kőszegnek, hogy útját állják Todorovicsnak.

Hegyfaluról az ott tartózkodó Reisig Alajos kormánybiztos október 11-én délután háromkor levelet intézett Kőszeg polgármesteréhez, amelyben arról tájékoztatja — Batthyánytól nyert információira hivatkozva —, hogy a sorakatonaság által megtámadott és visszavert ellenség futásában a város, vagy környéke felé halad. Nyomában van Vidos és a Szombathelyről kimozdított nemzetőrség. Fogjon tehát fegyvert Kőszeg is, mondja a levél. Mindez azonban nem lehetett igazán lelkesítő, hiszen csak az ellenség mögött lévő saját csapatokról beszélt. Amellett a levélből az is nyilvánvaló, hogy Reisig is tudott már a város és a menekülő horvátok közötti egyezségről. „Egy úttal kötelességemnek tartom — írta — kijelenteni, miszerint gróf Batthyány Lajos azon határozatát Kőszeg városának, miszerint az ellenség ígéreteinek hitelt adott és őt élelemmel ellátni ígére, annnyival inkább is rosszallá, miután ez csak azon esetben helyeselhethető, ha az ellenség fegyverét lerakja.” Nem kétséges, ez volt Batthyány véleménye — a magánemberé. Ezt tolmácsolva a kormánybiztos nem követeli az egyezés felmondását, hanem mintegy befejezett ténynek tekintti, hogy a horvátok ott fognak elvonulni. Vidos ennek megfelelően cselekedett, s ebben a szellemben jelentett még aznap este Szombathelyről Széll és Reisig. Todorovics pedig, értesülve Vidos erőinek felvonulásáról, még az éj folyamán elvonult a Peresznye—Kőszeg útvonalon, s reggel a város alá érkező nemzetőrök és népfelkelők csak elfogott horvátokat találtak, akik közül jó néhányat dühükben fel is koncoltak. Nagy volt az ingerültség a polgármester és a nemzetőrség parancsnoka ellen. Előbbit Széll, a másik kormánybiztos nyilvánosan is felelősségre vonta. Ez az ingerült hangulatban teljesen érthető, hiszen a felháborodott népfelkelőket csak a kardlapozó huszároknak sikerült lecsendesíteni. Bezerédj Antal feljegyezte, hogy a kőszegi réten, amikor egyedül maradtak, Vidos említette neki, hogy neheztelnek rá, mert előző este nem támadta meg a horvátokat. Azok azonban — mondotta az emlékezések szerint Vidos — nem négy-ötezren, hanem tizennégy-tizenötezren voltak. Ez is azt igazolja, hogy Vidos nem tartotta megismételhetőnek az ozorai példát.

Batthyány tehát mindebből kimaradt. Megállapíthatóan nyolc napig ápolták Hegyfaluban, majd váratlanul megjelent a pándorfalvi (parndorfi) táborban. Október 21-én hajnalban jelentette Móga a hadügyminisztériumnak — majd Kossuthnak is —, hogy Batthyány „béna karral”, vagyis még felkötött jobb karral „bevonult a hadsereghez”. Az utóiratban található megjegyzés nem tartalmaz további információkat. Nem tudjuk, hogy a gróf szolgálatait ajánlotta-e fel, s attól esetleg Kossuth tábori látogatásának hírére lépette vissza. Móga 1849. évi kihallgatásakor azt vallotta, hogy Batthyány nem vett részt a haditanácsban, csak magánemberként nyilatkozott. Ennek során elítélte a tervet, hogy a magyar sereg átkeljen Ausztriába. Ami ha így volt, azt mutatja, hogy a gróf a változott helyzetben megváltoztatta korábbi véleményét is. Talán feltételezhetjük, hogy ekkor született meg elhatározása: nem a seregben, hanem az országgyűlé-

sen a helye. Tudjuk, hogy kerületében újraválasztva, december második felében ismét megjelent Pesten.⁶

Áttekintésünk érdemben Batthyány Lajos 1848. szeptember 20—október 11. közötti magatartását és tevékenységét vizsgálta. Láttuk, hogy a szinte teljesen összeroppant miniszterelnök a pákozdi győzelem hírére visszanyerte önbizalmát és részt akart venni Jellasics seregének megsemmisítésében, vagy titkos tervének, a Horvátországba való betörésnek a megvalósításában. Személyiségétől nem idegen ez utóbbi, kockázatos vállalkozás sem. Bécsből való hazatérésének pillanatában tehát már nem családjának menekítése volt a célja, hanem a Jellasics elleni küzdelem, akinek az országot és személy szerint Batthyányt is megalázó kinevezését még a császárvárosban érte meg.

Az események alakulása végül a bán egyik alvezére elleni táborba sodorta. Fegyvert fogva, köznemzetőrként, szűkebb hazáját, birtokait védelmezte. Balcsete, majd parndorfi látogatása pontot tett a gróf azon kísérletére, hogy tábori szolgálatot vállaljon. Lelkiismerete, felelősségtudata arra késztette, hogy a nehezebbet: a harcmező helyett a politika küzdőterét válassza.

Аладар Урбан

ЛАЙОШ БАТТЪЯНИ И ВАШСКАЯ ПОВСТАНЧЕСКАЯ АРМИЯ В СЕНТЯБРЕ—ОКТАБРЕ 1848 ГОДА

Резюме

Первый венгерский премьер-министр граф Лайош Баттъяни 2 октября 1848 года окончательно подал в отставку. После этого он возвратился в свое поместье в комитате Ваш и сам взялся за оружие против одной из колонн хорватских наместников, бежавших из страны после своего поражения в сражении под Пакоздом 29 сентября. Однако перед сражением его лошадь упала, и он повредил себе руку; военная служба бывшего премьер-министра тем самым завершилась.

Статья прежде всего рассматривает вопрос о том, какую роль отводил Баттъяни вашской «добровольной» национальной гвардии, возвратившейся от Дравы после нападения Елашича, то есть во второй половине сентября 1848 года. После этого автор кратко показывает, как эта армия, пополненная народным ополченцами, вступила в бой 2 октября у г. Надьканижа против оставленного в арьергарде хорватского гарнизона. Этим национальных гвардейцев, уже возвратившихся в область Ваш, и народных ополченцев хотел вернуть из Вены Баттъяни 6-го октября направить против Елашича, продвигавшегося через Дьер к Вене. В интересах этого он и сам присоединился в качестве добровольца к армии, которой командовал Йожеф Видош. Получив известие об октябрьском восстании в Вене, Елашич 8 октября двинулся под Вену и одновременно с этим самую малоценную часть своей армии — около 12 тысяч народных ополченцев — направил под руководством генерал-майора Тодоровича от Мадьярвара в южном направлении в сторону Хорватии. В болотистой местности между озером Ферте и Ханшагом против хорватской армии, вступившей в области Шопрон, были мобилизованы национальная гвардия и народные ополченцы областей Шопрон и Ваш, таким образом в составе Вашской армии и Баттъяни тоже двинулся навстречу противнику. Однако 11 октября на окраине села Хедьфалу его лошадь вздыбилась и граф Баттъяни, получив увечье, оказался прикованным к постели. Таким образом, он не принял участия в выступлении против хорватов, хотя военный трибунал позднее и это вменил ему в вину.

⁶ A Hegyfaluból kelt, a sérült kezű Batthyány által diktált levelet l. a *Kossuth Hírlapja* okt. 18-i számában; közli *Károlyi*: i. m. II. k. 75—78. o. Széll és Reisig jelentését l. *Kossuth Hírlapja*, okt. 17.; közli KLÖM XIII. k. 204—205. o. (A két szöveg nem azonos, mivel az utóbbi Madarász László által rövidített változat.) Bezerédj emlékezéseit l. *Bezerédj Bezerédj Antal*: Emlék. Szentivánfa, 1891. 45—47. o. Niezky és Vidos jelentései Batthyány sérüléséről: OHB 1848:1133., 1612. Batthyány balesetéről még *Balogh Gyula*: Adatok Batthyány Lajos éleltetéséhez. *Pesti Hírlap*, 1885. ápr. 13.; *Károlyi*: i. m. I. k. 432—433. o.; II. k. 190—191. o. A köszegi fejleményekre l. *Chernel Kálmán*: Köszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely, 1877—78. II. k. 264—266. o.; *Varga*: i. m. 243—248. o. Varga eredményeire alapozva Köszeg vonatkozásában új adatokat hoz *Simon V. Péter*: Köszeg kapitulációja 1848. október 12-én. A szombathelyi tanárképző főiskola tudományos közleményei. II. Szombathely, 1980. 192—200. o. Reisig okt. 11-i hegyfalusi levele a Köszeg elleni vizsgálat anyagában: OHB 1848:2528—2529. Mőga a hadügyminisztériumnak Batthyány megjelenéséről a táborban: OHB 1848:1607. Mőga kihallgatása Batthyány Parndorfi jelenlétéről: *Károlyi*: i. m. I. k. 430—431. o.; II. k. 435—436. o.

Автор статьи делает окончательный вывод о том, что этот несчастный случай, а затем поражение в битве у Швехата в конце октября содействовали созреванию у Баттьяни решения вернуться к политической жизни. Таким образом он как вновь переизбранный депутат второй половине декабря 1848 года предстал на государственном собрании народных представителей в Пеште, которое уже тогда было декларировано королем незаконным.

Aladár Urbán

LAJOS BATHYÁNY UND DAS HEER DER
AUFSTÄNDISCHEN
IM KOMITAT VAS, SEPTEMBER—OKTOBER 1848

Resumee

Graf Lajos Batthyány, der erste ungarische Ministerpräsident legte sein Amt endgültig am 2-ten Oktober 1848 in Wien nieder. Dann war er auf sein Landgut im Komitat Vas zurückgekehrt und er ergriffte selbst die Waffen gegen eine Kolonne der kroatischen Invasionskräfte, die nach der für sie verunglückten Schlacht vom 29-ten September aus dem Land die Flucht ergriffen hatten. Aber noch vor dem Zusammenstoß stürzte er mit seinem Pferd, verletzte sich den Arm und damit nahm der Militärdienst des Exministerpräsidenten ein Ende.

Zuerst prüft die Studie was für eine Rolle Batthyány für die von der Drau zurückgekehrte „freiwillige“ Nationalgarde nach dem Angriff von Jellašić, d. h. in der zweiten Hälfte von September 1848 bestimmte. Dann schildert sie kurz, wie dieses durch Volksaufständische ergänzte Heer am 2-ten Oktober bei Nagykanizsa gegen die da hintergelassene kroatische Garnison in Aktion trat. Der aus Wien heimgekehrte Batthyány wollte diese ins Komitat Vas schon zurückgekehrten Nationalgardisten und Volksaufständischen am 6-ten Oktober gegen die durch Győr nach Wien marschierenden Heeren von Jellašić kommandieren lassen. Aus diesem Zweck stieß er selbst als Freiwilliger zu dem unter der Führung von József Vidos stehenden Heer. Auf die Nachricht der Erhebung von Wien im Oktober machte sich Jellašić am 8-ten Oktober auf den Weg nach Wien und gleichzeitig schickte er den wertlosesten Teil seiner Truppe— etwa fünfzehntausend Mann—unter der Führung des Generalmajors Todorowitsch aus Magyaróvár in südlicher Richtung nach Kroatien fort. Gegen das im Sumpft zwischen dem Neusiedler See und Wasen ins Komitat Sopron eintretende kroatische Heer waren die Nationalgardisten und die Volksaufständischen der Komitate Sopron und Vas mobilisiert, so ging auch Batthyány im Heer des Komitats Vas dem Feind entgegen ab. Er hatte aber am 11-ten Oktober in der Gegend der Gemeinde Hegyfalva einen Unfall mit seinem gepulften Pferd erlitten, weshalb er im Bett liegen mußte. So hatte er selbst im bewaffneten Auftritt gegen die Kroaten nicht teilgenommen obwohl das Kriegsgericht später auch dies unter die Klagepunkte einreichte.

Die Schlußfolgerung der Studie ist es, daß sein Unfall und dann die Niederlage am Ende Oktober bei Schwechat seinen Entschluß reiften, ins politische Leben zurückzukehren. So erschien er als wiedergewählter Abgeordneter in der zweiten Hälfte von Dezember 1848 im Parlament der Volksvertretung in Pest, das vom König bereits illegalisiert gesprochen worden war.